DE VERWOESTING VAN (EEN) GEMERTS KASTEEL IN HET BEGIN VAN DE GELDERSE OORLOGEN

door Wiro van Heugten

Bij een uitvoerige studie over de zogenaamde Gelderse oorlogen (1477-1543) in oostelijk Noord-Brabant raadpleegde ik gepubliceerde Bossche kronieken en stadsrekeningen uit die tijd, waarbij - tezamen met verder bekende gegevens - voor Gemert enkele interessante, nog niet belichte punten, in zijn geschiedenis naar voren kwamen.

De oorlog hier

Uit enkele summiere gegevens blijkt, dat al aan het begin van die oorlog met name de Peelstreek veel te lijden had van Gelderse benden, die onder aanvoering van ondermeer Frederik van Brunswijk, het Bourgondische Brabant binnenvielen. De Bossche kroniekschrijver Albertus Cuperinus heeft het over: "die Gelderscen quamen in die meyerie vanden Bosch ende beschadichden dat lant ende dorpen seer mit brant ende roven". (1). Ook Van Slichtenhorst schrijft daarover in algemene bewoordingen (2).

Uit de haardstede-tellingen van 1472 en 1480 - die helaas van Gemert niet bekend zijn - blijkt maar al te duidelijk dat "het branden en roven van dorpen" ook voor de Peelstreek gold. Vooral de plaatsen Aarle-Rixtel-Beek(-40%), Bakel(-50%), Veghel (-43%) en Someren (-20%) gingen sterk in aantal bewoonde huizen achteruit, terwijl in Helmond (+15%) en Deurne (+12%) dat aantal juist weer toenam(3). Daaruit zou men kunnen concluderen dat het niet om een besmettelijke ziekte ging, maar dat een deel van de bevolking van de eerstgenoemde plaatsen naar de laatstgenoemde vluchtte.

Mogelijk staan deze feiten in verband met de merkwaardige en tevens raadselachtige verklaring van een anonieme Bossche kroniekschrijver uit die tijd, dat de Bosschenaren in december 1479 bezit hadden genomen van het kasteel van Gemert, van waaruit - vóór zijn verwoesting - vele stroperijen werden ondernomen. Letterlijk luidt de tekst:

"Item Buscoducenses considerantes dolum et fraudum Geldrensium, iterum fortificaverunt se et obtinuerunt in Decembri castrum de Gemert, ex quo multa damna provenerunt ante devastationem ejusdum castri" (4).
Omdat over het in Gemert voorgevallene verder niets bekend is, is het moeilijk een juiste interpretatie te vinden. Werd Gemerts kasteel verwoest? Of geraakte het nadien in verval? Dat probleem doet zich voor bij het verval van meer bouwwerken in die tijd in onze streek, zoals o.a. de stenen torenmolen aan de Landweer te Helmond die vóór 1482/1484 'vervalt' tot 'toren'(5). Als enige aktie in onze streek is wel bekend de verbranding en verwoesting door de Geldersen van Veghel in het najaar van 1479 (6).

De neutraliteit geschonden

Alvorens in te gaan op de vraag welk "castrum de Gemert" het dan wel geweest moet zijn, dat bezet en verwoest werd, wil ik eerst enkele aanvullende argumenten geven voor de mogelijkheid dat dit inderdaad gebeurd is. Allereerst zijn er verschillende officiële stukken, waarin bij herhaling de neutraliteit van de Vrije Rijksheerlijkheid Gemert werd gegarandeerd. Zo beschikten hertog en hertogin Maximiliaan en Maria bij oorkonde van 22 maart 1479 in gunstige zin op een rekest van Arnold van der Dussen, commandeur van Gemert, waarin hij verzocht de Heerlijkheid Gemert te willen vrijwaren van de Gelderse oorlogen en haar neutraliteit te eerbiedigen. Zij bevalen daarop o.a. hun officieren in de Meierij van 's-Hertogenbosch die belofte te respekteren (7).
Verder werd op "Alre Heiligen avont", 31 oktober 1479, een akte van garantie van handhaving van de neutraliteit van Gemert getekend door o.a. Hendrik van Homoet namens Gelre,mits men zich daar niet in het conflict tussen Brabant en Gelre zou mengen (8).
Het is overigens geen uitzondering dat de onzijdigheid niet geëerbiedigd werd, want zo'n geval is ook bekend uit 1479/80 met de Vrije Heerlijkheid Ravenstein (9). Het is bovendien opvallend dat op 12 maart 1489 Maximiliaan en nu Filips de Schone hun officieren opnieuw gelastten de neutraliteit van Gemert te beschermen (10).
Uit de aanwezigheid van een Landweer op de grens van Gemert en Boekel al in 1478 (11) zou men ook kunnen concluderen,dat men in Gemert toch niet zo zeker was van zijn onschendbaarheid.

Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Boergondië, houtsnede uit de kroniek De Wonderlijcke Oorloghen van den Doorluchtigen Maximiliaen, Antwerpen 1530, (Kon.Bibliotheek 's-Gravenhage).
Bij oorkonde van 22 maart 1479 bevestigden en garandeerden zij de neutraliteit van de Vrije Rijksheerlijkheid Gemert onder soevereiniteit van de Duitse Orde.

De betrekkelijkheid van het respekteren van de neutraliteit van Gemert bleek later ook nog eens in o.a. 1513, toen op 8 mei de bode Henrick Otten vanuit 's-Hertogenbosch naar ondermeer Gemert werd gestuurd om te vernemen of het krijgsvolk zich daar tegen de door Brabant aangenomen Engelse huurlingen of tegen de Geldersen keerde en toen op 21 juni d.a.v. weer een bode met een besloten brief naar Gemert werd gestuurd met een oproep voor het volk daar in het leger te treden van graaf Hendrik III van Nassau, op dat moment legeropperbevelhebber in de Meierij (12).

Welk kasteel werd bezet en verwoest?

Even heb ik gedacht dat het vermelde verwoeste kasteel ook wel dat van Nederhemert zou kunnen zijn geweest. Bekend is namelijk dat dit dorp (genoemd 'Hemert') in 1478 door de Bosschenaren verbrand werd, waarbij ze o.a. het kasteel in brand staken en de kerk schonden(13). De anonieme Bossche kroniekschrijver heeft het echter over duidelijk verschillende feiten (14).
In Gemert zou men allereerst aan het kasteel van de Duitse Orde denken, maar men moet niet vergeten dat het ook wel dat van de oorspronkelijke Heren van Gemert, het 'hooghuis' van

Diederik van Gemert, geweest kan zijn. Het betreffende Hooghuis wordt nog genoemd in schepenakten van 1476(nog bewoond) en 1484 (onbekend), maar daarna niet meer (15).
Het vermoeden dat het werkelijk om dit laatste kasteel gaat wordt versterkt door het feit, waarop Ad Otten me wees, dat in die tijd 'officieel' beslag zou zijn gelegd op de goederen van wijlen Hendrik Celen, eigenaar van het Hooghuis tot zijn dood in 1478. Een en ander had merkwaardig genoeg niet zozeer iets te maken met de Gelderse oorlogen,als met de funktie van laatstgenoemde van rentmeester van de hertog van Brabant in de Meierij van Den Bosch. Bij zijn dood bleven namelijk verschillende rekeningen dienaangaande onbetaald, waardoor een proces ontstond tussen borgen en erfgenamen. In afwachting van de uitspraak van de Raad van Brabant in 1482 waren zijn goederen in beslag genomen (16).

Conclusie

Wanneer we de teksten van de Bossche kroniekschrijver nog eens goed bestuderen en de andere feiten ernaast zetten zou men het volgende vrijmoedig kunnen concluderen:
De Geldersen schonden in november 1479 de neutraliteit van Gemert, 'kraakten' het Hooghuis van de overleden Hendrik Celen en ondernamen van daaruit plundertochten in de omgeving. Een maand later kwam de hoogschout van Den Bosch met troepen om de goederen van Hendrik Celen in beslag te nemen en de Geldersen daarvan te verjagen. Onduidelijk blijft wie het kasteel verwoestte en wanneer, maar men zou kunnen vermoeden dat dat gebeurde bij de ontruiming.

NOTEN :

(1) Hermans, Verzameling kronyken I, p.65.
(2) Van Slichtenhorst, Gelderse geschiedenissen, p.281.
(3) Cuvelier, Dénombrements p.478.
(4) Hermans, Mengelwerk I p.216-217.
(5) Frenken, Helmonds Verleden I p.29-30, 164;
Gemeentearchief Helmond, Oud Adm. Archief nr.29.
(6) Hermans, Mengelwerk I p.214-215.
(7) Rijksarchief 's-Bosch, Kommanderije Archief Gemert inv.nr.89-90.
(8) idem idem inv.nr.98.
(9) Hermans, Charters Ravenstein I
(10) Rijksarchief 's-Bosch, Kommanderije Archief Gemert inv.nr.91.
(11) Gemerts Heem nr.66 (1977) p.14-15.
(12) Van Zuylen, Inventaris I p.268,269.
(13) Hermans, Mengelwerk I p.212-213;
Zandstra, Kastelen Betuwe p.27.

(14) Overigens is ook opmerkelijk dat Hemert (door Karel van Mansfeld) in 1589 werd verwoest, hetzelfde jaar als Gemert (door Maarten Schenck van Nydeggen) werd geplunderd. - Vgl. o.a. Van Zuylen, Inventaris II p.1974,1077; Beknopte Geschiedenis van Gemert (uitg.1980) p.131.
(15) Gemerts Heem Jrg.21 (1979) p.67 e.v.
(16) Gemerts Heem Jrg.21 (1979) p.74-75.
(n.b. Rentmeester van de hertog van Brabant in de Meierij van Den Bosch was toen Jan Heym, die in 1505 werd benoemd tot Hoogschout van Den Bosch; Tijdens de "bezetting" van het castrum van Gemert was Hoogschout Pieter van Vertaing (1471-1479) of Hendrik Dickbier (1479-1485) - Vgl. o.a. Varia Historica Brabantica V, p.64)